
שישה קטעים נוספים של אמת המים העליונה לירושלים

Author(s): יחיאל זלינגר and מיכאל דדון

Source: 'Atiqot / כרך, 1997 / התשנ"ז, 32, Reports and Studies of Excavations in Judea and Samaria / חפירות ביהודה ובשומרון (1997 / התשנ"ז), pp. 83-86

Published by: רשות העתיקות / Israel Antiquities Authority

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23458280>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to 'Atiqot / עתיקות

שישה קטעים נוספים של אמת המים העליונה לירושלים¹

מיכאל דדון ויחיאל זלינגר

תשמ"ט:ט:181), ויש לשער שאורכן כאן היה דומה. כל חוליה (0.38 מ' קוטר הספקוס [specus] חוברה לחוליה הסמוכה לה בשיטת 'שקע-תקע'; רוחב שפת השקע 6–8 ס"מ. חיבורי החוליות נאטמו בטיח לבן. שיטת בנייה זו יצרה משטח אחיד בפני האמה החיצוניים וצינור אחיד בספקוס.

האמה עטופה בשכבות של אבנים קטנות ובטון, בעל גוון שחור, שהרכבו סיד מעורב בפחם (על הרכב המעטפת ושכבותיה ר' חלק ב'). עטיפתה נבנתה בשני שלבים (איור 1): בשלב הראשון נוצק חלקה התחתון, עליו, בשלב השני, עוצבה קשת מלאה, דבר המקנה לחתך האמה צורה של האות אומגה. בקטעים אחדים שרדה העטיפה חשופה, אך יש קטעים שבהם היא טויחה ועדיין ניכרת הטביעה של לוחות העץ, ששימשו לתמיכת היציקה של שכבת הטיח. רוחב חלקה התחתון של האמה (כולל העטיפה) 1.8–2.2 מ', גובה הקשת 0.6–0.8 מ' ורוחבה 1.5–1.7 מ'. הקשת נשענת על חוליות האבן ועל שולי החלק התחתון של העטיפה; כך נותרה מדרגה משני צידיה ברוחב של 10–20 ס"מ.

על סמך השרידים שנשתמרו יש לשער, שגובה מבנה האמה, מן הסלע ועד שיאה של הקשת, היה 1.7–2.2 מ', בהתאם לגובה פני השטח ולזוויות הדרושות לשם זרימה תקינה של המים.

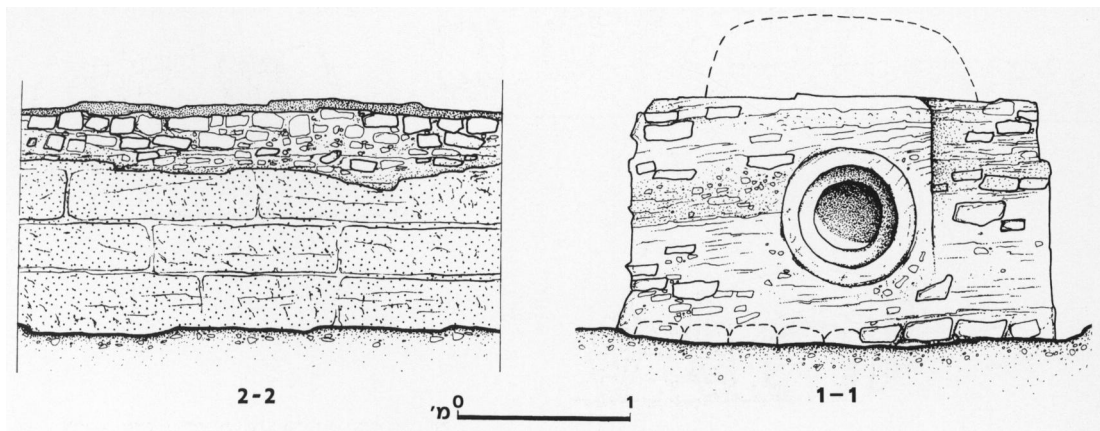
חלקי אמת המים העליונה לירושלים הולכים ונחשפים מאז מחצית המאה הי"ט (Wilson 1866: 1–11, 82–83; Schick 1878: 138–176; Schick and Benzinger 1896); גילויים רבים נעשו במהלך עשרות השנים האחרונות (ר' עמירן תשכ"ח: 17; עמית 1994; גבע תשנ"ג: 16–17; מזר תשמ"ט, ור' שם דיון וביבליוגרפיה) ועתה נחשפו מספר קטעי אמה בתחומי העיר בית לחם.²

א. קטע של הגִּשְׁתָּה (סיפון) באמה העליונה

יחיאל זלינגר

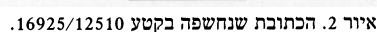
בחודשים ינואר–פברואר 1993 נתגלה קטע נוסף של אמת המים העליונה לירושלים;³ זהו קטע של גשתה, שחצתה את הבקעה מול קבר רחל בבית לחם (נ"צ 16925/12510). אורך הקטע כ־30 מ'.

מבנה הצינור. — על הסלע הונחה תשתית של אבנים קטנות מעורבות במלט, והיא שימשה כמצע לחוליות האבן של צינור. החוליות סותתו בקפידה; גובהה ורוחבה של כל חוליה זהים, 0.95 מ'. בקטע זה אי אפשר היה למדוד את אורך החוליות, אך אורכן של חוליות בקטעים שנחשפו בעבר היה כ־0.4 מ' (מזר

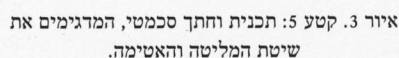
איור 1. קטע א': חתך רוחב ומבט.

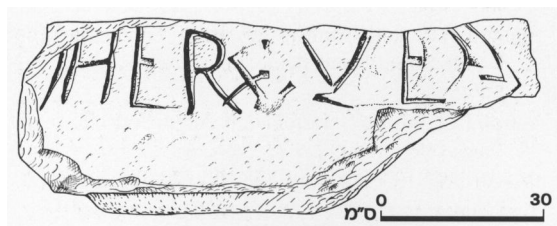
הכתובת. — בקצה העליון של אחת מחוליות הסיפון נתגלתה כתובת בלאטינית (איור 2), שנקראה על ידי ל' די סגני:⁴ M(arc) Domn(i) >. לפני שם הקנטוריון, מרקוס דומנוס (תאריך לא ידוע), מופיע סמל של קנטוריה, עדות לתוארו. כתובת זו ודומות לה⁵ מלמדות על שיטת העבודה של הצבא הרומי; דומה, שעל כל מפקד זוטר ופקדיו הוטל לבנות קטע מסויים של האמה.

מיכאל דדון

במהלך עבודות פיתוח לאורך כביש חברון–ירושלים נחשפו חמישה קטעים נוספים של צינור האבן, הנמשכים לאורך 500 מ', והם משלימים את קו האמה העליונה לירושלים.⁶ הקטעים שנחשפו עתה הם המשכה של הגשתה, החוצה את האוכף ממזרח לקבר רחל – מגובה 780 מ' ל-740 מ' מעפה"י, ושוב לגובה של 780 מ' מעפה"י.

איור 4. הכתובת שנחשפה בקטע 3.

Here(nnii) Ve(ri). >משמאל נחרת סימן, כנראה סמל של קנטוריון.

סגנון הכתיבה וההתייחסות אל האיש כאל מפקד יחידת חיילים, דומים לשל כתובת, שנחשפה על חוליית האמה בעבר (Schürer 1973:519), והם מעידים, אולי, כי יש לייחס את הכתובת לפרק הזמן שלפני הדריאנוס (127 לסה"נ).

ה', שכבה עדינה של כטון, שעייגנה את הצינור ועיצבה את צורתו הסופית. בצידה החיצון ניכרות טביעות של לוחות העץ, ששימשו לייצוב הכטון בטרם יבש. לבסוף, הוערמו אבני בנייה משני צידי המעטפת (ו'), ונוצרה מדרגה. האמה דומה בצורת בנייתה לאמות אחרות מתקופת הבית השני (Stenton and Coulton 1986:45–53), כדוגמת הסעיף המוביל לבית ירח של 'אמת ברניקי' (וינוגרדוב תשמ"ט:127–128), צינור האבן באחת האמות לסוסיתא (בן דוד תשמ"ט:138–139), או צינור החוליות במרחצאות הרומיים של חמת גדר (הירשפלד תשמ"ט:146, איור 8).

הכתובת. – הכתובת, שנחשפה באתרה בקטע 3, חרותה בחירתה מרושלת ורדודה, בצידה העליון של חוליה. הכתובת נקראה על ידי י' שצמן (איור 4):⁷

הערות

- שנערכה ב-1986 על ידי א' דינור (עמית 1994, הערות 6 ו-9). סייעו י' מרמן (ציור ומדידות) וק' טרבקוב (ציור).
- אני מודה ללאה די סגני על קריאתה.
- עשרים וחמש כתובות נחשפו בעבר על חוליות אבן של האמה העליונה (מזר תשל"ג:123–124; עמירן תשכ"ח:18; Vetrali 1967:156, No. 9) והן מלמדות, כמו בשתי הכתובות שנתגלו עתה, כי קטעי האמה היו בתחום אחריותם של אנשי הלגיון העשירי.
- הבדיקות (רשיון יו"ש 471) נערכו מטעם קמ"ט לארכיאולוגיה ביהודה ובשומרון בחודש ינואר 1990 בידי כותב שורות אלו בסיועם של ש' עממי (צילום) וי' מרמן (ציור ומדידות).
- אני מודה לי' שצמן על קריאתו.

- תיאור מהלכה של אמת המים העליונה מברכות שלמה לירושלים סוכם במאמרו של מזר (תשמ"ט:180–183). התוואי של אמה זו קצר באופן יחסי, הודות לניצול שיטות בנייה משוכללות: חציית רכסים באמצעות מנהרות, חציית אוכפים בעזרת גשר או בעזרת צינור סגור (fistula), סיפון (גשפה), עשוי חוליות אבן.
- בתחומי העיר בית לחם ועד מנזר מר אליאס, חוצה האמה את האוכף שממזרח לקבר רחל בצינור חוליות (ר' מזר תשמ"ט:181, הערה 23); האמה שימשה עד ימי המנדט הבריטי, ועדות לכך הם התיקונים הרבים שנערכו בצינור במרוצת השנים.
- החפירה (רשיון יו"ש 556), שנערכה מטעם קמ"ט לארכיאולוגיה ביהודה ובשומרון בחודשים ינואר–פברואר 1993 בראשות כותב שורות אלו, היא המשך החפירה

מקורות

- מזר ע' תשל"ג. אמות המים הקדומות לירושלים. **קדמוניות** 124–120:20–19.
- מזר ע' תשמ"ט. סקר אמות המים לירושלים. בתוך עמית ד', הירשפלד י' ופטריך י' (עורכים). **אמות המים הקדומות בארץ-ישראל**. ירושלים. עמ' 169–195.
- עמירן ר' תשכ"ח. הספקת המים לירושלים. **קדמוניות** 18–13:2–1.
- עמית ד' 1989. מפעל המים של מבצר דוק (דגון). בתוך עמית ד', הירשפלד י' ופטריך י' (עורכים). **אמות המים הקדומות בארץ-ישראל**. ירושלים. עמ' 223–242.
- עמית ד' 1994. נתונים חדשים לתיארוך אמות המים של ירושלים. **אריאל** 103–102:64–57.

- בן דוד ח' תשמ"ט. מפעל המים של סוסיתא. בתוך עמית ד', הירשפלד י' ופטריך י' (עורכים). **אמות המים הקדומות בארץ-ישראל**. ירושלים. עמ' 133–139.
- גבע ה' תשנ"ג. העיר העליונה, ארמון הורדוס ותאריך אמת המים הגבוהה לירושלים. **הקונגרס הארכיאולוגי התשעה-עשר בישראל, תקצירי הרצאות**. ירושלים. עמ' 17–16.
- הירשפלד י' תשמ"ט. מערכות להובלת מים במרחצאות הרומיים של חמת-גדר. בתוך עמית ד', הירשפלד י' ופטריך י' (עורכים). **אמות המים הקדומות בארץ-ישראל**. ירושלים. עמ' 141–155.
- וינוגרדוב ז' תשמ"ט. 'אמת ברניקי' – אמת המים הקדומה של טבריה. בתוך עמית ד', הירשפלד י' ופטריך י' (עורכים). **אמות המים הקדומות בארץ-ישראל**. ירושלים. עמ' 123–132.

- Schick C. 1878. Die Wasserversorgung der Stadt Jerusalem. *ZDPV* 1:138–176.
- Schick C. and Benzinger I. 1896. Namenliste und Erläuterungen zu Baurath Dr. C. Schick's karte der weiteren Umgebung von Jerusalem. *ZDPV* 19:145–220.
- Schürer E. 1973. *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.–A.D. 135)* I. Edinburgh.
- Stenton E.C. and Coulton J.J. 1986. Oinoanda: The Water Supply and Aqueduct. *Anatolian Studies* 36:45–53.
- Vetrali L. 1967. Le Iscrizioni dell'Acquedotto Romano Presso Betlemme. *LA* 17:149–161.
- Wilson C.W. 1866. *Ordnance Survey of Jerusalem* 1865. London.